

АҚЖАЙЫҚ АУДАНЫНДАҒЫ XVIII-XIX ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ҚҰЛПЫТАСТАРДЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ

Байбулсинова А.С., т.ғ.к., доцент

Нұржанов А.Е., магистрант

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті
Орал қ, Қазақстан

Біздің ата – бабамыздың кереметтігі сол – ұрпағы тарихын білгісі келсе еңбектеніп іздеп табарлық белгілер, мәліметтер қалдырған. Солардың бірі және ең жиі кездесетіні – құлпытастар.

Құлпытас – қазақтың ұлттық рухы, тілі, діні тарихы, жазба мәдениеті, сәулет және қолөнер өркениеті, жердің нағыз иесі кім екендігін дәлелдейтін белгі, әр адамның ата – тегі. Құлпытас сөзінің астарында терең мән жатыр. Зерделеп зерттесек, сипаттамасын жазып, аударсақ тегіміздің кім екенімізді білеміз. Елдің қамын ойлаған хан, би, батыр, әулие, ғұламалардың жатқан жері болашақта туризмнің өзегіне айналары анық. Себебі, кім болсада, ұрпағының елге адал қызмет ету арқылы танымал болып, ізін аброймен жалғастырғанын қалайды. Өзі үшін, елі үшін үлгі тұтарлық бабаларымыздың басына барып, туған жерді аралап халқын, жерін сатпайтын ұрпақ тәрбиелеуге тырысады. Оның сыртында сырттан келген қонақтарды да сол жерлерге апарып, туризмді жандандыра түседі. Сондықтан елу не жүз жылдан кейін бұл құлпытастар жаңбыр мен қар, күннің көзі, жел т.б. табиғаттың түрлі әсерінен тозып, жазбалар оқылмай қалары анық. Оған мал сүйкеніп, жазуын кетіріп, не құлатып тастау мүмкіндігі және құм көшуінен көміліп, жер астында қалып қоюын қосыңыз. Демек, құлпытастардың өмірі өлшеулі. Қорыта айтқанда бабаларымыз құлпы тасқа қашап қалдырған көне жазуларды оқып, танып, түсініп, ертеңгі ұрпаққа аманаттау – бүгінгі біздің перзенттік парымыз. Сол парымыздың кішкене ғана болсада өтегендейміз.

2018 жылы жазғы маусым айында Ақжайық ауданы Көнеккеткен ауылы О.Исаев атындағы орта білім беретін мектебінің ұйымдастыруымен мектеп ішінен құрылған топ мүшелері тарих пәнінің мұғалімдері Айгерім Қаланғалиқызы, Айгүл Жемісқызы, әлеуметтік педагог, дінтану пәнінің мұғалімі Нұрболат Мәулетұлы, музей жетекшісі Гүлбаршын Зайдоллақызымен және үйірме мүшелері, көне эпиграфикалық ескерткіштерді зерттеуді қолға алған болатын. Негізі көне эпиграфиялық ескерткіштерді зерттеу жұмыстарына аудандық мамандар Туризм және экология орталығының бас маманы Зейнолла Нұрмұханбетов бастаған топ, ардагер журналист Бақтығали Қоспаев, Фотоға түсіруші Сакен Әбілхайыров келген еді. Осы мамандардың салып кеткен сара жолымен тоқтап қалмай, жоғарыда айтылған топ жалғастырып жұмыстанды. Жүргізілген жұмыстардың нәтижесі облыс орталығындағы белгілі зерттеуші, тарихшылардың, журналистердің қолына табыс етілген еді.

Қазақ хандығының 550 жылдығына арналған «Өз өлкенді өзгеден бұрын таны» атты ғылыми – танымдық конференциясының материалдары кітабындағы «Батыс Қазақстан облысы аумағындағы көне ескерткіштер – XVIII-XX ғасырдағы араб жазулы құлпытастарды қорғау, кешенді зерттеу мәселесі» атты Жантас Сафуллиннің мақаласында «Аудан, ауыл әкімдері мектеп басшылары болсын осыған белсене араласса, құрамына жергілікті өлкетанушы, тарих пәнінің мұғалімдері, басқа, елінің болашағына еңбек етуге дайын ауыл белсенділерін, қосып топ құрса. Топ мүшелері өз ауылының аумағына кіретін барлық қорымды анықтап, арнайы дайындалған нұсқаулыққа сай бірін қалдырмай нөмерлеп, суретке түсіріп беруді ұйымдастырылса, негізгі жұмыс атқарылады» делінген болатын. Осы мақаланы негізге алып, мектеп басшысының қолдауымен құрылған топтың ізденуімен өзіміздің жергілікті құлпытастарды, «DANA kaz» журналының бас редакторы, республикаға белгілі журналист – Қазбек Құттымұратұлына қолқа салып, сол кезде 8 құлпытас оқылған болатын. Одан әрі тағы да ізденуімен біраз оқи алады деген жандармен хабарласып, қазіргі уақытта Бөкей Орда тарихи мұражай кешенінің бөлім меңгерушісі Гүлмару Самиғоллақызының телефон нөмерін берген болатын, міне Қазбек ағаның арқасында Гүлмару Самиғоллақызына, әр құлпытасты фотоға түсіріліп, сипаттамасын жазып, нөмерлеп жіберілген болатын. Нөмерленген 58 құлпытастың саны 8 құлпытасты DANA.KZ. журналының редакторы Қазбек Құттымұратұлына оқытсақ, Бөкейорда музейінің жетекшісі Гүлмару Самиғоллақызына әр құлпытасты 2000 теңгеден саны 44 құлпытас оқытылды. Сонымен қатар саны 6 құлпытас сипатталып тағыда жіберілді.

Қазіргі таңда Әйтiмбет, Әлiп, Қызылақырап, Байтоқа, Қойбас қорымдары зерттелiп сипатталып болды. Алдағы уақытта Үлкен Қарасу, Кiшi Қарасу, Саржала, Әлжан, жерлерiндегi қорымдарды зерттеу жұмыстары тоқырып тұр. Бұл ендi болашақтың еншiсiнде ауқымды жұмыс болмақ.

Сонымен Көнеккеткен ауылына қарасты қорымдағы құлпытастардың сипаты:

Әйтiмбет қорымы: Қорым Қамыстыкөл ауылының терiскей жағында 3 шақырым жерде орналасқан. Қорымның аумағы 200x 150 м, сыммен қоршалған. 50- ге тарта ежелгi құлпытастар бар.

Әйтiмбет қорымындағы құлпытастардан оқылған тұлғаларға тоқталып кетсек. Жалпы бұл қорымда Байбақты руы, Қынық тайпасы, Жолдығұлдың балалары, Қаратай, Ерубай, Итестен тараған ұрпақтар жерленген.

Әйтiмбет батыр Қаратайұлы XVIII ғасыр өкiлi. (1741ж – 1826ж) Қосымша №1

Әйтiмбет батыр туралы ауыл ақсақалдарынан тараған үлкен аңыз бар. Біз бала кезiмiзде, атамыз әңгiмелеп отыратын дейдi, қазiр 80-нен асқан ауыл қариясы Жәрдем Ғабдөшұлы бiз барғанымызда.

- Ай, қарақтарым – ай, кешегi бiр күндерде ескi әңгiменi бiлетiн қарттар көп едi – ау! Бәрi кетiп қалды ғой! Бар бiлгенiмдi айтайын деп әңгiмесiн бастады.

Әйтiмбет батыр нар тұлғалы, қайратты, өжет, бiрбеткей қырсық адам болған деседi. Менi жерлегенде аяғымды батыс жаққа берiндер, аяғыммен кәпiрлердi тiреп жатамын дептi.

Батырдың құлпытасына зерделеп қарасақ, қорымның сай жақ жағына, күннiң шығыс бағытына қойылған екен. Содан ойға келдiк Жәрдем атамyzдың айтқан аңыз әңгiмесi болған оқиға екен деген. Қорымның Әйтiмбет аталуы, сол қорымнан батырдың құлпытасы табылғаны, сол құлпытаста Әйтiмбет батыр Қаратайұлы жазылғандығы, артында үлкен аңызы қалғаны, бұл деректiң бәрi Көнекеткен ауылында осындай батырдың өмiр сүргенiнiң дәлелi емес пе? Аты аңызға айналған ауылымыздан шыққан тұлғаны әрi қарайда тоқталмай терең зерттелсе, әлi де тың деректер табылатына сенiмдiмiз.

Өтеген би Ерубайұлы. XVIII өкiлi (1749ж – 1834ж) 85 жас .

Өтеген Ерубайұлы, Жантөре хан, Үкi би заманында би, старшын болғаны тарихта мәлiм. Оған дәлел «Өз өлкеңдi өзгеден бұрын таны» кiтабындағы Жантас Сафиуллиннiң «Үкi би және оның заманы» зерттеуiнде Үкi бидi хандыққа сайлауға Яссинге хат жолдаған би, старшындардың iшiнде мөр басқан билердiң iшiнде, Өтеген Ерубайұлыда бар. Тарих парағында бар тұлғаның, бiздiң ауылымыздан табылғаны кейiнгi ұрпақ үшiн мақтаныш. Жантөре хан құлпытасы бiздiң елдi-мекеннен солтүстiк бағытта 12 шақырым жердегi Теректi ауданы Қызылжар ауылындағы «Хан зираты» табылғаны, бiздiң туған жерiмiзде, ат тұяғының iздерiнiң қалғанының айғағы емес пе? Ендеше тарих беттерiндегi iрi тұлғалардың бiздiң қасиеттi топырағымыздан шыққандығы, ауылымыздың тарихы терең, шежiрелi ауыл екенiн айғақтайды деген ойға келдiк.

Елшi бай Қаратайұлы (1744 – 1834) Фото №18, №52 құлпытас

Сапи Жомартұлы (1787 – 1858) Фото № 19 №54 құлпытас

Елшi Қаратайұлы өз заманында бай болған көрiнедi. 1806 жылдың күзiнде Бөкейдiң иелiгiнде қазақтар Жантөре ханға қарасты қазақ руларынан бiраз жылқы барымталаған. Осыған орай Жантөре хан Орал әскери кеңсесiнен Мергеновск форпосты маңында көшiп қонған Байбақты руының Қынық бөлiмiнен Жантелi Жанғұттыұлын, Бармақ Жанғұттыұлын, Жантөре Есенаманұлын, Сапи Жомартұлын, Елшi Қаратайұлын, Батақ бөлiмiнен Маяқұл мен Мәкен Жантайұлдарын, Жарбол Жарлықамысұлын, Қарқамыс, Төлеп, Шоланды бауырларымен бiрге тұтқындауды және қуып алынған жылқыларды керi қайтарғанша оларды ұстап тұруды сұрады. Оның бұл iсiн дұрысқа санаған Орал казак – орыстарының әскери кеңсесi 1807 жылы 27 ақпанда хан талабын тез арада орындауды ұсынды. [18,4п].

Тасшеген құдығы бұрын «Тайлан құдығы» деп атаған. Фото №20, 21, 22.

Көнекеткеннен солтүстiк шығыс бағытта 12 шақырымжерде орналасқан. Тасшеген күтiрiнен 200 м жерде оңтүстiк батысқа қарай орналасқан.

Тасшеген құдығының ертеректе «Тайлан құдығы» аталуы туралы аңыз қалған. Тайлан мырза ауылы суға тапшы болған екен ел болып құдық қазса да су шықпаған деседi. Содан Тайлан мырза Аллаға мiнәжат етiп «Жалғыз ұлымды алсаңда су берегөр деген аңыз бар», халқымен бiрiгiп қазған құдығынан су шығыпты. Алла тiлеуiн естiгенбе, Тайланнның жалғыз ұлы дүние салған. Сол қазылған құдықтың iшiн Шалқар тауының тасымен қалаған екен. Құдықтың суы көбейе бергеннен көзiн үлкен таспен жапқан. Құдық iшiнiң кеңдiгi түйе айналып жүргендей дейдi аңызды айтушы Әбiлтай және Жәрдем атамyz. Ал кейбiр аңыздарда құдыққұмыра тәрiздес келген деседi. Iшiне Тайлан мырза баласы мiнген асау тайды түсiрiп, тапатқан екен. Барып зерттеу жүргiзгенде 4 метр тереңдiктен су шығып тұрғанын, сол қосында тұратын Әлiби ағамыз бұл құдықтың суы қысы жазы тартылмайтынын, және күннiң ең ыстық кезiндеде сап – салқын күйiнде тұратынын айтады. Салқындай суын iшкенде мейiрiң канады дейдi (Қосымша ведиосы бар)

Осы аталған Тайлан құдығы, Науша Қаржауұлының жерленген жерi Тайлан қорымы, Әйтiмбет қорымындағы Ағайынды екi жiгiт жерленген №5 құлпытас, №36 құлпытас белгi қойған Тайлан

мырза делінген деректер бойынша Тайлан мырза тарихта өзіндік орны бар тұлға ретінде айтуға болады.

Өлке тарихынан ойып орын алуға лайықты тұлғалардың бар екенін осындай аңыз – әңгімелер айшықтай түседі. Біздің де ел ішінде болғандығы, біз секілді ұрпаққа мақтаныш, мәртебе.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Құттымұратұлы Қ., Сафуллин Ж. Құлпытас сырын ашайық. – Орал, 2014.
2. Сафуллин Ж. БҚО аумағындағы көне ескерткіштер – XVIII-XX ғасырдағы араб жазулы құлпытасарды қорғау, кешенді зерттеу мәселесі.
3. Ақжайық ауданы, Көнекеткен ауылы, О.Исаев атындағы жалпы орта білім беретін мектебінің тарихи музейі қорынан. Арнайы тарихи фото альбом.

Қосымшалар

Қосымша 1. Әйтiмбет батыр Қаратайұлы XVIII ғасыр .

Қосымша 2. Көнекеткен ауылындағы Тайлан құдығы.

Қосымша 3. Көнекеткен ауылындағы Тайлан құдығын зерттеу барысы.

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ПОЛЕВЫХ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ РАБОТ НА МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОМ КОМПЛЕКСЕ БРОНЗОВОГО ВЕКА АЛАТ (КАРКАРАЛИНСКИЙ РАЙОН, КАРАГАНДИНСКАЯ ОБЛАСТЬ)

Жауымбай С.У., к.и.н., профессор
Шохатаев О.С., м.а.э., старший преподаватель
 Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова
Кукушкин А.И., PhD, старший научный сотрудник
 Сарыаркинский археологический институт при
 Карагандинском университете имени академика Е.А. Букетова
 г. Караганды, Казахстан

Памятник находится в 250 км к юго-востоку от г. Караганды в Каркаралинском государственном национальном природном парке на территории Кентского горнолесного массива, на котором в ходе полевых исследований обнаружены остатки развитого металлургического производства в виде бронзолитейных и железоплавильных печей, орудий горного дела и металлургии, различных металлических изделий. В данной статье приводятся результаты работ на объекте – мастерская 2, предположительно использовавшаяся для бытовых нужд населением металлургического комплекса.

Металлургический комплекс расположен на левобережной надпойменной террасе р. Кызыкеныш у подножия горного хребта, поросшего сосновым лесом. Жилая площадка поселения протянулась вдоль террасы узкой полосой шириною 20-70 м почти на полкилометра, примыкая с приречной северной стороны к обширной, для горной речки, луговой пойме. На поверхности поселения визуально зафиксированы 16 жилищных западин округлых в плане формы, диаметрами до 10-15 метров, глубиною до 0,5 м. Восточнее жилого участка располагается производственная площадка.

Для полевых работ была выбрана округлая впадина площадью 108 кв.м, глубиной до 0,9 м, которая располагалась на западной окраине производственной площадки.

На объекте выделены два строительных горизонта. Верхний связан с производством железа и бронзы (культурный слой до уровня 0,4-0,45 м) и нижний, связанный только с бронзолитейным производством (культурный слой на уровне 0,45-1 м).

Стратиграфия представлена следующими слоями: верхний дерновый слой мощностью до 0,2 м, ниже светло-серый дресвяно-песчаный мощностью до 0,2 м, темно-серый дресвяно-песчаный мощностью до 0,2 м, темно-бурый дресвяно-песчаный мощностью до 0,2 м, черный супесчаный мощностью до 0,2 м, подстилающий материковый светло-желтый дресвяный и светло-серый супесчаный слой. Прослойками встречаются желтый и черный дресвяный слой, а светло-серый и темно-серый супесчаный слой различной мощности, отмеченные, как правило, в виде выкида грунта